

Archives

БЕРКОВСКАТА ПЛАНИНА И ПЕТРОХАН

Димитър ИЛКОВ¹⁾

Abstract: Dimiter Ikov (1868-1954), from Tryavna, graduated in geography from Halle. He was a cartographer at the Military Geographical Institute in Sofia. His travel notes "Excursion to Berkovska Planina" was published in 1900 in the youth magazine "Nadezhda" [Hope] (Editor).

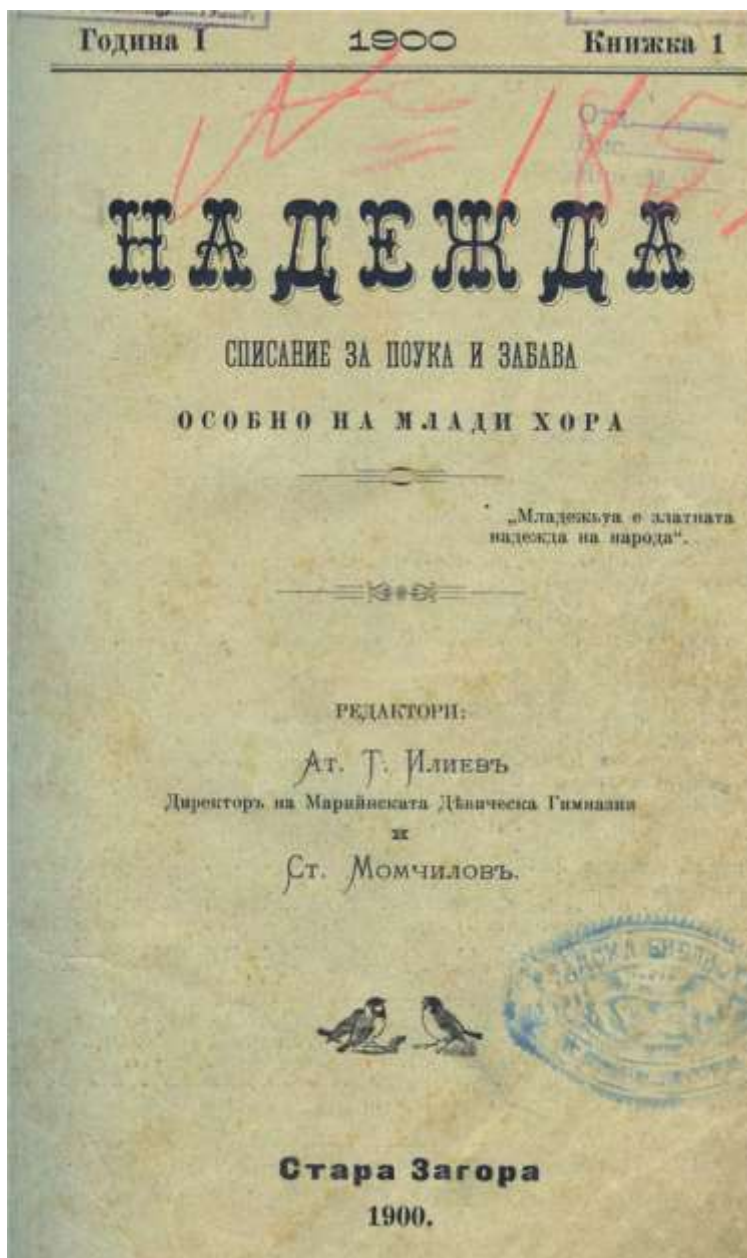
Keywords: high mountain, Berkovotsa, Petrohan

По-ланшната ваканция²⁾ предприех едно пътуване до близката Берковска планина. Това беше към края на месец юли, когато в столицата вкадеят големи горещини, та човек се усеща като възроден сред прохладата.

Хубостите на българските планини лете обладават нечувана омая. Тя действа примамливо върху душата на човека, както ароматът на медоносните цветя върху пчелите, или както са действали сладкозвучните песни на сирените върху изтънчените чувства на гръцките моряци. Човек би трябвало да има за спътница завистливата Минерва, която да го предпазва като мекушавия Телемах, за да не бъде примамен лете от усмивките на нашите хубави балкани. Никога няма да се нагледам до

насата, никога няма да намеря нужните думи, с които да опиша техния разкош !

Когато съм всред тях и се вслушвам в техния тайнствен език, или когато стоя на темето на някой зъбат връх, надминал облаците, - душата

ми се превъзнася до небесата от радост и сладостни чувства. Очите ми се уморяват да гледат тези прелестни планински, тези широки окологледи, тези чудни и пречудни картини и пейзажи. Сърцето ми ламти любовно за тази неописана планинска самотия, която прехласва човека и душата му подема към Бога и към всичко хубаво и безлобно на света. О, прекрасни са нашите балкани лете !

I.

Берковската планина се вижда хунаво от София. Тя се пада малко на северо-запад от столицата, и южните ѝ подножия се спускат дълбоко в Софийската долина. До късно лято се белеят снеговете по високите ѝ втрхища и от терасата на Княз Борисовата градина личат надалеч каро разперени платна на някой голям морски кораб. Те блещят рано на слънцето с чудна лъскавина.

На запад Берковската планина е тясно споена в Чипровския балкан, а началото ѝ се счита от изворите на Стара река. Реката се извлича от гърдите на Големия Берковски Ком. На изток планината спира при Искъра и там спусковете са стръмни и величествени. Пътниците през Искърския пролом имат най-добър случай да се любуват на грандиозните извивки на тези полуголи стръмнини, над които лете треперят ведро небесата.

Ние възлязохме на Берковската планина трима (проф. д-р Ив. Цвийч²⁾, проф. Г. Златарски и аз) откъм Вършец. След като се губихме цял ден по планината и по Дупнивръшните ливади без път и без сигурен водач налучкахме най-после Ломското шосе и къде среднощ стигнахме Петрохан. Тъмнината беше гъста и страховита. Ветровете беснуваха грозно в планината и кършеха с трясък сръблата на високите букаци. Гърмежът разстръсваше балкана из дъно, а светкавиците се вияха и кръстосваха като змии във въздушното пространство. Ние останахме тази нощ тук да преспим. На утрешния ден беше 1 август.

Петроханската околност е много романтична. Тя има прелестни околоселски, стройни брезови и букови горички, които около Берковския Ком са прошарени с бор. Тукашният въздух е чист, безпрашен и животворен. Водите се сладки и студени (7 °C), а околните лъчички са благовонни, засмени и зелени като смарагда; дребната ин тревица е рамесена с тентяви и самокитки. Край первазите на плитките понори, между скалите и по сипеите, наизрастнали нагъсто малини, които се червенеят срамежливо и покриват голотата на канарите. Петроханската околност лете обладава всички алпийски хубости в себе си. Тя може еднакво да задоволи и туристите и любителите на природата и всички ония, които дирят през горещините прохлада, уединени развлечения и почивака. Петроханското седло е високо 1442 м над морето и съставя водоразделна граница за притоците на Нишава и на Искър.

Запустелите сгради на едновременните шумни ханчета могат лесно и за малко пари да се преустроят в удобни и великолепни летни къщи. Да да се намери само ръка предприемчива. Не са потребни много пари и капитали. Потребна е само воля и енергия, които липсват у нас.

Не далеч от Петрохан се пасат каракачански овни, овце и много селски рогат добитък. На няколко места са построени и кашкавалджийници, в които се приготвя пресен кашкавал за Царград и София. Кашкавалджиите са повече македонци.

Вода за пиене на Петрохан е докарана от околните планини чрез дъбови улуци и глинени тръби. Тя е събрана в чучурите на две буйни чешми край ломското шосе, които могат да поскарят воденица с три камъка. След Освобождението на България на Петрохан се откри телеграфопощенска станция, която и днес функционира. Началникът ѝ прави редовни метеорологични наблюдения.

Както всички високи планини на Земята, така и Берковската планина бива често пъти през годината страшна и негостоприемна. Най-опасна е тя зиме, когато навялат дълбоки снегове, когато мразовете

достигнат лютината на Московската зима, бурите забеснѣват по целия шир на планината и почват са подигат замръзналия сняг на облаци към небето. Тогава движението през прохода и през пролуките на планината престава, потоците се сковават в ледове, а горските зверове се скриват в дупките си – изплашени и гладни.

Телеграфопощенската станция на Петрохан

Населението от тукашния край и днес още помни и приказва за зимата от 1872 година, когато Западна Стара планина била цяла затрупана със сняг, а мразовете не давали на хората да се покажат от къщите си навън. Тази година паднал в Берковската планина сняг 4 м дебел и траял ди края на юни месец. Много дивеч измрял в планината от глад и студ; сърни и рогачи ловили околните селяни с ръце.

Съ приказъ подъ № 271 отъ 14 мартъ т. год., награждаватъ се съ по 50 лева мл. контониери, Р. Лозаровъ, Ив. Кировъ и Ил. Джуричъ, първия отъ с. Гинци, а послѣднитѣ двама отъ с. Годечъ, за гдѣто на 21 и 22 декемврий 1894 г., съ рискъ на живота си, сж спасили живота на Видинскитѣ, Бѣлоградчикскитѣ и Берковскитѣ народни представители, когато послѣднитѣ сж минавали Стара-Планина.

Държавен вестник от 13 април 1895 г.

Зимата на Петрохан захваща много рано, а пролетта настъпва късно. Вече в края на август пада първата дебела планинска слана, която попарва цветята, а тревите и листата на гората изгарят. От края на октомври до началото на юни в Берковския балкан владее зима, която често пъти се отличава със светливи и безплодни дни и с нощи, осеяни със звезди.

На 31 май т.г. Берковската планина бе посипена ненадейно с нов сняг, който задържа настъпването на истинската пролет най-малко 10 дни. Мразовете посред зима често се колебаят между -28°C и -30°C . Когато се случи сухо и горещо лято, топлината през средата на юли достига същата степен. Обаче подобни горещини са много редки. Тукашното лято се отличава обикновено със своята блага и приятна прохлада, която се заражда в лесовете и сетне като тих ветрец се разнася равномерно по целия балкан.

Първата нощ прекарахме спокойно на Петрохан. Спалнята ни беше добре проветрена, подът хубаво измит, леглата чисти и удобни. По думите на Златарски ние не заслужавахме тези легла, защото бяхме опрашени и не

скопосни, и понеже дрехите ни миришеха доволно на пот и на каракачански навуца. Обаче цинцаринът – крѣчмар, който познавал г. Златарски по-отдавна, оскуба ни сетне като кокошки. Не препорѣчваме никому да преспива и да се храни на цинцарски хотел, преди да се уговори за цените на леглото и на храната. Ние бяхме принудени на трѣгване да заплатим една сметка, която сами цинцарин на този свят може да съчини и да настоя са му се плати, без да се изчерви от срам. Професор Цвийч ни увери, че и в Сърбия цинцарите се отличавали със същото безсрамие и грабежничество.

Сутринта на 1 август станахме в тъмни зори, за да се притѣквим за път към големия Берковски Ком и към изворите на Нишава. Слънцето не се показва този ден. Балканът бе цял забулен с мъгли и облаците висяха над него тъмни и тежки като куршум. Началникът на тукашната телеграфопощенска станция ни съветваше да не се отделяме от Петрохан, защото балканът му се виждал много мрачен и несигурен. Думите на тоя добър наблюдател заслужаваха пълна вяра, понеже той живее на Петрохан от много години насам и познаваше доволно много капризните нрави на Берковския балкан. Ние сбъркахме, че не го послушахме!

Същият ден, около 7 ч. преди обед, задуха слаб вятър през дефилето. Той се усили постепенно и попъпли към върховете на балкана. Облаците се разлюляха бавно над висините и пропастите, а мъглите се замотаха и заусукваха на кълбета, после се разпокъсаха енезапно о забягаха като подплашени орляци по небето. Показаха се издалеч голите плещи на „Тодорини кукли“ и лесовете към Големия Берковски Ком така изненадано поникнаха по ръговете, като че изплуваха из дълбините на океана. Тази внезапна промяна на времето ни полѣга да трѣгнем на път, въпреки увещанията на петроханци, - за да се върнем подир малко измокрени от дѣжд като мишки.

Едва що се отделихме от Петрохан и поехме стрѣмния коларски път на ляво от Ломското шосе, ето че мъглите почнаха отново да се събират на

грамади и лека полека се заспущаха пак като балони към земята. Вятърът отслабваше от минута на минута, както слабее дъхът на умирация болник. Когато навлязохме в един глух и строен буков лес, вятърът съвсем утихна. И като предполагаме, че той извън леса не е престанал да духа още, - пошибвахме конете си безгрижно и продължавахме пътя си напред. След като изминахме леса, навалихме към прохода „Прелезка“ (на руската карта отбелязан „Прилесье“), отдето вече, към северозапад, настават вълнисти планински възвишения, които са покрити с гъсти лехи смрика. На това място мъглата припадна внезапно над цялата околност и из нея започна да ръми ситен дъждец.

Нищо не се виждаше около нас. Неможахме вече нито назад, нито напред. Трябваше да спрем и да треперим на конете си цели два часа, с надежда, че времето пак ще се проведри. Обаче мъглата по се стъстваше, дъждът се засилваше, а глухотата около нас ставаше по-дълбока и страшна. Ние бяхме принудени да се върнем към Петрохан, измокрени и вкоченени от студ.

На 1 август вечерта на Петрохан пристигна откъм Лом една многолюдна и многошумна италианска театрална труппа. През тъмнината нищо не се виждаше. Ние слушахме само глъч и врява на далеч, като че тълпата сваля някое старо министерство и качва друго ново. Но в този планински край, дето мечката върлува и дето само орлите могат да се събират на митинги и да късат гнилите меса на умрялата овца – това беше необяснимо. Кръчмарът предполагаше, че идат катунари и бързаше да затвори и залости портите на хана. За голямо наше очудване, зададе се багажът на трупата, натоварен на три големи мукански талиги, а артистките цапаха калта длед тях, измокрени и разтреперяни като хугенотите през Вартоломеевата нощ.

Гоеките артисти! Те идеха при нас от далечната и хубава Италия, дето небесата се разстилат бистри засмени, дето земята ражда мирти, лимони и портокали, а въздухът цял е пропит а аромати и благоухания! ..

Те идеха при нас да ни пеят, да ни веселят, а вероятно – да се веселят и те с нас. Но тази вечер те не можаха да пеят, защото бяха гладни и изморени и понеже дъждът бе прилепил дрехите на всички о гърбовете. Те нямаха средства да наемат спални и да се успокоят, а всички пренощуваха в кръчмата на „Берковския общински хотел“, едни прави, други налягали и насядали по голите дъсчени мендерлици. Кръчмарът цяла нощ се въртя около тях да им вари чай и да подклажда печката, за да се гроят и да се сушат. Примадоната хленчеше като малко дете около огъня и постоянно се караше на касиера на трупата, че не ѝ дава пари да си заръча нещо за ядене. На утринния ден в тъмни зори заминаха тези клетки хорица към столицата, дето нашето младо и интелигентно общество ги очакваше с голямо нетърпение, а вестниците ни се надпреваряха да ги въздигат до небесата и да дават нови и по-нови вести за тяхното бързо пристигане. Какво голямо улеснение стана сега със железницата през Искърския пролом между Дунава и столицата!

На 2 август беше княжески празник. Селяни и селянки от близките села се бяха развикали още от тъмни зори по околните ливади, дето преобръщаха мокрото сено са съхне. Разсилният на Петроханската телеграфо-пощенска станция, запасен войник, беше се пременил този ден с новия мундир и гърдите му бяха накичени със знаци и кръстове за храброст и заслуги. Той беше подранил да донесе на едного от нас телеграма от София и се възползва от случая да се ръкува от всинца ни и да ни поздрави по войнишки с празника. Ние се пошегувахме с него и го възнаградихме с 50 грама люта „комовица“.

Този ден времето сочеше пак на дъжд, та ние не бързахме за път. Веселите смехове и провиквания на селяните и селянките, а най-вече тяхната пъстра и хубава премяна, завлякоха и нас в ливадите, дето сеното издаваше една приятна миризма. Момите и момците се готвеха да натрупат вилите при една купа и да се хванат на хоро, а старците дойдоха при нас и почнаха да ни подпитват любопитно за целта на нашето

дохождане на Петрохан. Между другия разговор, ниеразпитахме селяните за техния поминък, за училищата им, за грамотните хора в селото им и за произхода на името на с. Гинци и на името Петрохан.

Местността Петрохан, в Берковската планина, е наречена така на името на един добродушен старец, родом от близкото село Пали-Лула или Гинци. Този старец се именувал дядо Петър и нему се приписва съграждането на първото ханче на гърба на прохода. Дядо Петър построил ханчето си тука още преди да се шосира дефилето, до като Гинцкия проход бил удобен само за коне, а рядко през годината и за натоварена кола. Дедовото Петрово ханче било свидетел на прокарването на старото шосе през планината, което днес се пресича от новопостриеното шосе. След това вече нищо не се чува за ханчето, защото дядо Петър умрял и внуците му продали сградата на един цинцарин от Битолско.

Старият коларски път през Гинцкия проход е бил много несгоден. Той вървял стръмно нагоре въз планината и слизал надолу почти без никакви завои. В дъждовно време през тука не е било възможно да се премине с кола, защото пътят много се е разкалвал. Турците са прекарвали „джепане“ само на коне и твърде нарядко с биволски коли. Зиме пътят е преставал да работи от края на октомври дори до края на май.

В началото на днешното столетие, къде 1823 год., е бил направен от турците първият проект за прокарване през Гинцкия проход едно шосе, което да работи през всяко време на годината и да съединява София с Дунава. Неизвестно по какви причини, шосето се е направило чак през лятото на 1824 год., когато са били изкарани селяни „ангария“ от Ломско, Берковско, Врачанско и Софийско. Ръководители на постройката са били двама млади полски „мендизи“, които говорили с работниците по славянски. Работата обаче вървяла много мъчно и бавно и често пъти се прекратявала десетки месеци наред. Най-сетно „старото“ шосе през планината било завършено към 1863 година, като се е работило върху него близо 40 години. На Митхад пашово време Гинцкото шосе било

старателно проучено и намерено с много грешки. Тези грешки не било възможно да се оправят така лесно и така бърже, та било решено да се оставят за по-сетне, когато бъдат прокарани шосета и през останалите проходи на Стара планина. Така изоставено, шосето през Гинцкия проход се порутило лека полека, каквото го завари и освободителната война.

Петрохан и Гинцкият проход добиха най-голяма известност през освободителната война. Тогава стана нужда да се поправи хубаво Ломското шосе, защото само по него можеше да се дойде за най-късо време от Дунава до столицата. Коренните поправки, което шосето претърпя след нашето освобождение, го направиха едно от най-сгодните за преминаване през Стара планина. Източна и Западна Европа, както и цяла Северна България, се съобщаваха със столицата все чрез туй шосе. Движението по него бе оживено и непрекъснато през всеки час на денонощието и през всяко време на годината. Цело години, от основождението на България и отварянето на Царибродската железница, това шосе не остана празно от пътници и кервани нито една минута. Всички сурови произведения на Западна и Юго-западна България, които бяха предназначени за Европа, отиваха през тук. През същото шосе се извозваха за столицата и за целия тоя край всички потреби от Европа. Последен смъртен удар върху Ломското шосе нанесе направата на Искърската железница: тя му отне и пощата и тези малки пътници, които го оживляваха от време на време. Сега то почива порутено и изоставено, като всеки отритнат турски дипломат, изпаднал в голяма немилост. Цинцарите ханджии се вдигат лека полека от тази вече запустяла Петроханска местност, дето няма прежните тлъсти печалби и богати пътници, а нахлуват в столицата и по-големите шопски села, дето още ома надежда за печалби и грабежи. Най-високото място на Гинцкия проход е 1526 м над морето, а дължината му през планината е 44 км. Със затварянето на Ломското шосе пропаднаха безвъзвратно и градовците Лом, Кутловица (Фердинанд) и Берковица и се птне прехраната на стотици

кирадзии и файтонджии, които улесняваха пренасянето на стоките и пътниците между Дунава и Софийската котловина. Нека се надеем занапред, че Петрохан и Берковската планина ще привлекат птново погледите на хората със своите чудни природни хубости!

Шосето София – Лом е дълго 154 км. Първият български княз много обичаше да пътува по тоя друм и го изминаваше обикновено за 10 часа. Пътници с каруца или файтон преминаваха това пространство за два дни, като преспиваха или в Клисуре⁵⁾, или на Петрохан. Хотелите в Клисуре се предпочитаха от всички, защото бяха по-чисти, по-конфортабелни и по-евтини от Петроханските. Клисуре и днес би заслужила преднина лете, ако не падаше толкова низко, и ако да не беше така много скрита и влажна.

II.

На 2 август по 10 ч. пред обед напуснахме Петрохан повторно. Времето този ден пак не беше до там сигурно, ала ние бяхме решили да надвием сега на всички несгоди, само да стигнем до вечерта до „Джаджовите кошари“. Вървяхме по същия път, по който се лутахме и миналия ден. От двете страни на пътя се забелязват еруптивни напластения, подир които следват изветрели гранити и пясъчници. На дясно от пътеката се възвишава върхът „Зелена глава“, цял обвит в гъсти и стройни шумести лесове. Из недрата на този връх извира Рибна бара, която се излива в Клисурската река. Още по-нататък пред нас има мочурлива местност Боищата, дето е някога бил клисурския говедарник. На тази местност са ставали преди години любовните срещи на сърните и рогачите, докато още са живеели тези мирни горски обитатели тука в поголям брой. Него време мочурищата не са съществували, а местността е била суха, тревиста и гориста.

От мочурите на Боищата се образуват няколко начални поточета на Гинцката река. Най-буйното начално поточе се образува в местността над „Гушанския говедарник“, който се пада между Гол. Берковски Ком и върха

„Щърковицки Ком“. Главата на Гинцката река представя широко и околчато тревисто търсище, известно под името „Голямо мочурище“. Водите му се движат равно по разни посоки, но в най-ниското място се стичат на едно и образуват така началото на Гинцката река.

От Голямото мочурище нататък насава водоразделната граница на басейна на Гинцката река и р. Комщица. Тоя водораздел се пада сев.-запад от Петрохан и на юг от темето на Гол. Берковски Ком.

Същият ден, след залязване на слънцето, ние се спуснахме от мочурищата на Гинцката река към мочурищата на Комщица. Там нагазихме в затвърдели търсища, буйно покрити с дебела светлосекена трева. След като вървахме 1 ч през мочури и търсища, стигнахме на смъркване до „Джаджовите кошари“. Овчарите и говедарите ни срещаха весело-весело, защото едва що бяха отървали една крава от лапите на една мечка стръвница. Кучетата силно лаеха около стадото, а горката крава трепереше около колибата окървавена и нахапана. Ние всинца се насълзихме от състрадание.

„Джаджовите кошари“ представляват една обикновена каракачанска колиба. Тя е съградена на заветно място в южните поли на Гол. Берковски Ком. Стопанинът на колибата и на стадото е Джаджо, пиротски българин, който живее в Цариброд, а овните си продава в Цариград. Овчарите му са млади и гостолюбиви каракачани, които са се раждали по склоновете на Пинд (в Турция), а сега са преселили семействата си на постоянно жилище в Горна Джумая. Те говорят влашки и турски и имат сухи симпатични лица. Облеклото им е черно и обточено с гайтани, само ентериите им са червени. На гърба си намятат плъстена гуня, на пояс слагат силих и жълта харбия, а главата си покриват с бяла плъстена шапка, препасана наоколо с черна шамия. Кучетата им са рунтави и страшни.

Небето под Ком се изясни вечерта и засуха страшна буря. Термометърът падна до 5° С. Каракачаните бяха познали времето от по-

рано, та смъкнаха всичкия добитък от планината в полите на Ком. Всред колибата ни „кехаята“ накладе буен огън и ни угости с печено агне и кисело мляко. Неговите помагачи довлякоха сено на гръб от купите и ни послаха за спане около огъня. Ние останахме сами в колибата, защото гостолюбивите домакини се сговориха да пренощуват на открито около колибата и около стадото. Нямахме и какво да сторят друго, понеже колибата беше само една.

Къде среднощ бурята се усили и студът стана по-чувствителен. Всеки от нас це беше свил на кълбо и никой не искаше да стане и са погледне топломера. Надувахме се от смях в сеното и се надваряхме да хвалим пътешествениците по полярните страни. Златарски предполагаше, че бай Ватко не би можал да издържи на този студ, макар да е ерген. Той хвалеше мене со небесата, че умея хубаво да си топля краката на огъня, с Цвийча укоряваше, че е страхлив, като Милана, и не се наема да ме изгони от мястото ми.

По едно време усетихме каракачаните, като почнаха да се примъкват мълчешката към огъня и като трепереха дори и гуните им на гтрба. Родени и отрасли всред планините и калени още от деца на суровия балкански климат, те не можаха тази нощ да утраят на студа и засрамени се присламчиха в колибата около огъня. След малко заскимуцаха и кучетата им и смиренно си въвряха муцуните между краката ни. Вън стадото трепереше от студ, а може би и от страх. От време на време излизаше по един какакачанин из колибата и се провикваше яко и продължително няколко пъти, като че вижда нещо. Чрез тези провиквания овчарите успокояваха стадото, насърчаваха и будеха кучетата, а плашеха зверовете.

На 3 август сутринта към 7 ч пред обед слънцето изгра засмяно над планината и вятърът започна да утихва. Термометърът се колебаеше сега между 7° и 8° С. Ние се стегнахме за път и трперехме. Този ден трябваше да възлезем на Ком и да посетим местността Сребърна.

Едва що се отделчихме от Джаджовите кошари и почнахме да се катерим по наведените поли на Ком, ето че темето му потъмня и мъглите се надвесиха над него. Ние не щяхме да ги знаем и се подигахме напред, защото бяхме се накарвали да изчачим върха и са проверим височината му. Обаче като стигнахме до границата на мъглата, пред нас се разтвори бездънното гърло на една страшна пропаст, на която единият край беше под краката ни, а другият се губеше надалеч къде Берковица. Принудихме се да се опростим този път с идеята за Ком и се отбихме наляво по пътеката към Сребърна.

Изначвло изгледите бяха съвсем затулени от мъглите. Виждаше се само долината на Комщица и едноименното селце Комщица, спретнато разположено край бреговете на реката. По-сетне мъглите се раздигаха на високо и изгледите станаха по-широки. Към запад се виждаше ниската Видлич планина, простната отвъд българската граница като западно продължение от северната верига на Малка планина. Тя и в Сърбия, както и в България, между Искъра и сръбската граница, на много места е вълниста, гола, скалиста и монотонна.

По същата посока, паралелно с Вислич, върви втора разпокъсана варовита верига, нещо по-ниска от нея и по-малко вълниста. Тази верига е отделена на север от първата чрез хубавата долина на Искрец, която ражда собър кукуруз и чисто сено. На зго-запад от Ком, по посока на селото Сенокос, гледките бяха най-омайни. Там нямаше мъгли и местността бе приятно заляна със светливи слънчеви лъчи. Виждаше се сега и целият рът Краставец, който започва близо до Джаджовите кошари, върви на дълъж край десния бряг на Гинцката река и се завършва под Петрохан, недалеч от Конярски кладенец.

Големият Берковски Ком (2006 м) прилича по формата си на грамадна пирамида, на която основите са яко закрепени в недрата на Берковския балкан. Към север, по посока към Берковица, и към долината на Стара река (на руската карта отбелязано Голяма река), върхът спада

стръмно като стена. Там той е покрит с гъсти и хубави букови и борови гори. Боровият лес заема само шията на Ком, а от там надолу захваща шуместа гора дори до полите на пканината. Към страната на „Голямото мочурище“ и „Малкото мочурище“ Гол. Берковски Ком е по-сложен и по-диплист. Той е доста мочурлив, търсяст, тревнест, или е покрит с ниски и гъсти смраки. Местата по темето на върха и по южните му нанадолнища представляват сочни пасбища, които лете хранят доста много стада. Освен овни и шилета, които пасят в най-голям брой по Берковската планина, срещат се още и черди рогат добитък – конски хергелета и цели стада бели свини. Едрият добитък принадлежи изключително на околните села и малки градовце, а овцете са стока на частни суватчии, които ги гоят тука за продан по Цариградските пазари. По причина на многото добитъци в планината, в глухите околности на Ком обитават и много зверове, между които на първо място идват мечката и вълкът.

Освен „Гол. Берковски Ком“ в Берковската планина има и „Малък Ком“ (1961 м), който се пада на изток от първия. Разликата между свата върха не е само във височината, но в размерите и грамадността. Пастирите по планината наричат „Малкия Ком“ и „Нисък Ком“, а „Гол. Берковски Ком“ – „Висок Ком“. По Малкия Ком растат много диви малини.

Под изворите на Стара река има тревиста седловина, която се извива като дъга на север и споява Гол. Берковски Ком с местността „Сребърна“. Насред седловината има хубава местност „Пресека“, която е надвесена като балкон над една бездънна и страшна провала. Оттук се вижда най-добре Берковица и шосето към Боровци и Голяма Кугловица. Вижда се добре и лесестата долина на Стара река, която извира от северните клонове на Берковския балкан и гърми надоду към Берковица със страшна бързина. Коритото на реката е стръмно, тясно, дълбоко и много криволично. То е потънало цяло в гора дори до Берковица. Швейцарци и скандинавци не би оставили силата на тази река да се губи така напусто. Те биха оползотворили и нейната хубост.

Стара река прибира по пътя си Мала река, която извира от местностите „Самарето“ и „Локвите“, па двете образуват Берковската река, приток на Бързия (по руската карта написано „р. Брзи“) при самите Йончови ханчета.

От „Пресеката“ Берковица (5000 ж.) има великолепен изглед. Градецът е кацнал като шарена птичка при северните поли на балкана в хубавата Берковска равнина, загнездена спретнато между планината, р. Раковица, Чепразкия хан, Йончовите ханчета и Бързия. След освободителната война, името на този малък български градец се прослави внезапно при появата на Вазовия „Митрофан“. Още по-късно Берковица се прочу и на Софийските пазари, поради своето доброкачествено сено и сладко малиново вино. И едва що бе започнало да блещука името и в сред хубавите имена на другите наши възрожденски градове, загасна пак внезапно и безследно, както внезапно изгря. Царибродската и Искърската железници нанесоха смъртен удар на Берковица за вечни времена. Съдбата на този градец прилича на съдбата на някои наши службогонци, които на времето станаха от прости ханджии и занаятчии чиновници, а сетне след като привикнаха на околния живот, изместиха ги други от постове им. Едновременното благосъстояние на Берковица мъчно вече ще се възвърне.

Под турското владичество мохамеданският елемент в Берковица бил много силен. Тукашните бегове били големи земевладелци и българите от околията им работили по чифлиците почти като роби. Какро всъде по България, така и тука, турците са настанили в най-хубавата и здрава махала на града, а българите и евреите оставили да си съградят къщи, където намерят.

Берковица днес е останала без турци. Те почти всички са се изселили в Мала Азия и там са станали господари на нови чифлици. Най-заможните тукашни чифликчии да се изселили най-рано след войната. По-

бедните се пръснали по другите околни градове или останали ратаи на чифлиците на новите берковски господари.

Берковица

Оввободителната война направи Берковица един чист български градец в северните поли на Стара планина. На местата на изселените турци се натъкмиха македонски българи, които изкупили и къщите и имотите им. Новият българо-македонски елемент тука предизвика още едно преселение – на евреите. Този натиск от евреите се чувства най-вече в последно време, когато берковските евреи тръгнаха да бягат към столицата и към крайдунавските наши градове. Македонските българи, като по-сръчни и по-събудени от тукашните торлаци, отнеха дребната търговия от ръцете на евреите и станаха господари на пазарите и в града и в по-големите села. Отровата на македонското търговско жило се чувства добре и от софийските евреи, които виждат в лицето на македонците своята чума. Какво ли ще правим без македонците, когато Македония стане свободна ?

БЕЛЕЖКИ

1. Илков, Д. (1900). Екскурзия по Берковската планина. *Надежда*, 1(2), 45-56.
2. 1897 г.
3. Проф. д-р Йован Цвийч (1865-1928), сръбски историк.
4. Проф. д-р Георги Златарски (1854-1909), геолог.
5. Клисура – днес Бързия.

